

(արգի Սարատովի մերձակայքում): «Այս վայրում, — գրում է նա, — կան ... որոշ թվով գերեղմաններ, որոնց մեջ թվում է թե աղնվական մարդիկ են թաղված, որովհետև գերեղմանաքարերի վրա տեսնվում է ձիռ պատկեր, որի վրա նսանկ է մի մարդ՝ աղեղը ձեռքին և մեջքին նետի գոտիի: Գերեղմաններից մեկի վրա վահանի մի կտոր կար, որի վրա տառեր էին փորված, որոնց մի մասը եղծված էր և մնացյալը գարճել էր պակասավոր, բայց մնացորդի ձեռից դատելով՝ հայկական տառեր էին»¹:

Յակոբ. այդ արձանադրությունները մեկ չեն հասել:

Հայերեն վիմագրություններ են գտնվել Կամա գետի վրա գանվող այժմյան Կրասնայա Պոլյանա գյուղում²:

Ա.ՍՏՐԱ.ԽԱՆ

(ՆԱԽԿԻՆՈՒՄԾ ԻԹԻԼ. ՀԱԶԻ ԹԱՐԽԱՆ, ՀԱՇԴԱՐԽԱՆ)

Վերն արգեն նշել ենք, որ Սարայ-Բերքեյի կործանումից հետո հայ աղդարնակչության ղգալի մի հատվածը աեղափոխվեց խագարական իթիլ քաղաքի տեսքում կառուցված Աստրախան քաղաքը, որաեղ ապրում էին թաթարներ, պարսիկներ, հրեաներ և այլ աղղերի ներկայացուցիչներ: 1556 թ. քաղաքը գրավվեց իվան Սհեղի կողմից և անցավ ռուսական իշխանությանը: 1625 թ. այսաեղ արգեն ձեավորվել էր հայոց ստվար գաղթօչախը: Պետրոս I առեարին ու արհեստագործությանը զարկ տալու նպատակով մի շարք արագոնություններ շնորհեց աստրախանարնակ հայերին. առաջ եկավ հայ խոշոր առեարական րուրֆուապիան, որի ձեռքին էր գանվում մետաքսի, բամբակի արդյունահանության լայն ասպարեզը: Զուլհակագործության 90 առկուր պատկանում էր հայ ձեռնարկատերերին³: 1746 թվականից այսաեղ գործում էր Հայկական գատարանը (ռաահառուկ), որը ղեկավարվում էր սեփական օրենսդրով:

19-րդ դարի սկզբից Աստրախանը ունեցել է առանձին եպիսկոպոսական թեմ, ընդ որում չորս եկեղեցիներ — Ս. Ստվածածին, Ս. Պողոս-Պետրոս, Ս. Գրիգոր և Ս. Կատարինե:

1795 թ. ռուսահայոց հոգեոր առաջնորդ Հովսեփ արքեպիսկոպոս Արղությանը այսաեղ հիմնագրում է հայկական տագարան: 19-րդ դարի սկզբներին բացվում են մի շարք հայկական դպրոցներ, որոնցից հիշատակելի են՝ Սղարարյան դպրոցը (1810 թ.), Աստրախանի հոգեոր ուսումնարանը (1817 թ.), որտեղ ուսուցիչներ են եղել Գ. Պատկանյանը և Գ. Խուլյանը: Ապա սկսում են գործել Հայոց թեմական դպրոցը (1838 թ.), Հայկական ծխական (1851), Հայոց իդական (1870 թ.) և այլ դպրոցներ⁴:

Այժմ Աստրախանի տարածքում հայկական հուշարձաններ չեն պահպանվել, ոչնչացված է հայկական գերեղմանոցը, հետեւարար, ներկա պրակում վիմական արձանագրություններ չկան: Սակայն այդ գաղթօջախի մասին փոքր-ինչ դադափար կազմելու նպատակով մեջրերում ենք ՀՀ Պատմության պետական թանգարանում այժմ պահպանվող մի շարք ցուցանմուշների մակագրությունները, որոնք գիտական շրջանառության մեջ է գրել հիշյալ թանգարանի

1 Տես Հովհ. Հակոբյան, Ուղեգրություններ, Բ. Ա. Երևան, 1932, էջ 436-437: Հմմտ. Լ. Խաչիկյան, Հայերը Հին Մոսկվայում, էջ 12:

2 Հո. Զանփոլալյան, Աշվ. աշխ., էջ 219:

3 Վ. Խաչատրյան, Աստրախան, ՀՍՀ, հ. Ա. Երևան, 1974, էջ 593:

4 Տես «Արարատ» 1869, Օգոստոս, № 4, էջ 82, 1869, մայիս, № 1, էջ 21, 1870, հունիս, № 3, էջ 105-106 և այլն:

¹ Հիտական աշխատակից Եվգ. Մուշեղյանը:

430. Մածեոց եկեղեցական, մեծ չափսերի, արձանագրությունը՝ 10 տող, գտնվում է

Հետեւի մասում.

ԵՐԱԿԱՐԱՆ ԱՌԱՋԱՎԱՐԵԿՈՅԻ ԴՐԱՄԱԳՐԱԴՐԱՄԱ
ՊՐԻ Խ-ՁՐԱԿՆ ՈՐԴԻՇ ՔԱ ՏԱՐԱՎԵՐԱՆԱ Զ
ՆԻՒԹԱՄԱԿԻ ԵՐԱՎՈՐ ՊՎԱՎԻՆ ՍԵՎ
ԳՐԱԴՐԱՄԱՐԱՎԻՆ ԶՈՒՏԱՆԱՐ Ի ԲԱՐ
ԵՐԱՎՈՐՆԻ ԶԻ ԵՎ ՎԱՐԱՎԱՐ ԴԱՎԱՆԱ ՎԱ-
ՐԵՎԱԿԱՐՈՒՐԻՐ ՀԿԵԱՆ Խ-ԴՐԱՎ ԱՐ, ՀԱ
ԱՐԱԿԱ ՀՐԱՄԱՆ-ԱՐԱՎՐՈՅ ՀԱՄԱԿԱ Խ-Կ
ՐԱ ԵՐԱՎՈՐ ՄԱՐԱՎԱ ՊԵՏԱԿԱ ԶԵ
ԾԱՎ Դ ԴՐԱՎ ԱՐԱՎՐՈՅ ԵՎ ԵՎ ԵՎ ԵՎ
ՄԱՎ ԵՎ ԵՎ ԵՎ ԵՎ ԵՎ ԵՎ ԵՎ ԵՎ ԵՎ

ԹԵՇԱՏԱԿ Է ՍԵՂԱՆԱՄԱՆԿՈՑՈՅ ՂԱՐԱԲԱՂԻ
ԼՈՒԽԱ/ՀՈԳԻ/ ԻՒԶԲԱՇՈՒ ՈՐԳԻ Ի ՔՄ ՀԱՆԳՈՒՑԵԱԼ
ԱԶ/ՆՈՒԱԿԱՆ ՏՈՀՄԵ ԵՒ ՊԱՐՈՆ ՊՈՂԿՈՎՆԻԿ
ՍՏԵՓԱՆ/ ԳՐԻԳՈՐԻՉ ՍՈՒՄԲԱԹՈՎԻՆ, ԶՈՐ ԾՆԵԱԼ ԷՐ
Ի ԹՎԻՆ / 1744, ՄԱՅԻՍԻ 9-ԻՒ ԵՒ ՎԱՅԵԼԵԱԼ, Ի
ԿԵՆՑԱԴԻՍ, ՎԱ/ՐԵԼՈՎ ԱՆԳՈՐՐԱԲԱՐ ԶԿԵԱՆՍ ԻՒՐ:
ԲԱՅՑ ՄԱՍԻՆ ՀԱ/ՍԱՐԱԿԱՑ ՀՐԱՄԱՆԱԴ ԱՐԱՐՉԻՆ
ԺԱՄԱՆԵԱՑ Ի ՎԵ/ՐԱՑ ԵՒ ՀԱՆԳԵԱԻ ԱՌ/ ՔՄ, ՎԱՍՆ
ՈՐՈՑ ԵՏՈՒՆ ԶԸՆ/ԾԱՑՍ Ի ԳՈՒՌՆ ԱՌԱՔԵԼՈՑՆ
ՊԵՏՐՈՍԻ ԵՒ ՊՈՂՈՍԻ/ ՄԲ ԵԿԵՂԵՑԻՈՑՆ. Ի ԹՎԻՆ 1798,
ԱՄՊ. 27-ԻՆ, Ի ՀԱՐԴՏԱՐԱՐՈՒԱՆ:

Հրատ. Ե. Մուշեղյան, 112

431. Եմիկորոն, ոսկեթելով գործած. Էջմիածնի թանգարանին նվիրել է Տիրայր եպիսկոպոսը: 1953 թ. գանվում է Պատարաց պետական թանգարանում. Վրան՝ հիշատակագրություն.

Յիշլայսակ է ՀԱՊԻՔ և ԳԵԶԼԵՎ ՔԱՂԱՔԻ, Եղեալ ՀԱՍՄԱՐԱԿ ԺՈՂՈՎՐԴՈՑՄ, ՇՆՈՐՀԱԼԱՆ ՀԱՆԳՈՒՑԵԼՈՒ ՍՐԲՈՒԴԻ ԿԱՐԱՊԵՏՈՎՆԱՑԻ. 1842 ՄԵԴ. 4: ԸՆՆԵ ԳՈՐԾԱԿԱՏԱՐ ՄՈՒՐԱՏՈՎՔՆ է:

Հրատ. Ե. Մուշեղյան, 121

432. Եմիկորոն, վրան 19 առղ ասեղնագործված արձանագրություն.

ՄԵԿ ծայրին՝

ԿԱԶՄԱԿԻՆՈՒԹՅՈՒՆ

ՐՈՒՍ ԱՅՆԱԿԱՇԽԹՈՒ-ԲԱՇԱՅԱ
ՀՏ-ԱՆՁԱՎԵ ԱՐԱՆ Ե ԿԱՄԱՖԱՆԻ
ԱԿԱՑ-ՄՐԱԼԱՎ ԿՐԱԿ-ԱՋԱՎԱՐ-ԴԵ
ԱԼԱՐԱՎ ԿՐԱԿ-ԱՋԱՎ-ՄՐԱՎ-ԵՐԱ-
Բ-ԻՐԱՎ ԴՐԱԳ-ՎԻՐԱՎ-ԵՐԱ-
ԱՎԱՐԱՎ ԱՎԱՎ-ԴՐԱՎ-ՎԻՐԱՎ-ԵՐԱ-
Վ-ԻՎԱՎ-ՎԻՐԱՎ-ՄՐԱՎ-ՎԻՐԱՎ-ԵՐԱ-
ԱՎԱՎ-ՎԻՐԱՎ-ՎԻՐԱՎ-ՎԻՐԱՎ-ԵՐԱ-

ԿԱԶՄԵՑԱՒ ԵՄԻՓՈ/ՐՈՆՍ Ա.ՅԱ ՄԱՍՆԱԿՑՈՒԹ/ԵԱՄՀԱ
ԲԱՐԵՊԱ/ՇՏ ԱՆՁԱՆՑ, ԱՐԱՆ/Ց ԵՒ ԿԱՆԱՆՑ, ՆԱԵՒ/ ԱՂԱՑ
ՄԻՆԱՍԻ ԿՈՂԱԿԻՑ ԱՆՆԱՅԻՆ, ՊԱՅՐՈՎՆ/ ԽՈՍՔՈՎՆ ԿՈՂԱԿԻՑ
ՄԱՅՐԻ/ԱՄՄՁԱՆԻՆ, ՄԱՐՐՈՒ/ԹԻ ՈՐԳԻ ԳՐԻԳՈՐԻՆ, ԳՐԻԳՈՐԻ
ՈՐԳԻ/ ՍԱՐՔՍԻՆ ԵՒ ԱԶԻՑԻ ՈՐԳԻ ՎԱՐԴԱՆԻՆ, / Ի ՎԱՅԵԼՍ
ՍԻՄԷԾՈՆ ՍՐԲ/Ա.ԶԱԱՆ ԿԱՍՄԻ/ՈՒՂԻՒԿ/ՈՒՍԻ / ԱՇԱՎԿԵՐՏ
ՍՐՋԲՈՒՑ ԱԹ/ՈՐՈՈՑՆ ԷԶՄԻԱԾՆ, / ՆԻՒՐԱԿ/Կ ԵՒ
ՀԱՇՏԱ.Ա.ՄԻՒ/Ա.ՄԱՅ ԱՌԱՎԿՆՈՐԳԻ / ՍԱՎՆ/Ա.ՀՆԵՑԻ
ՑՈՎԱԵՓ ԱՐՔԵՊ/Ի ՄԿ/ՈՊՈՍ/ԻՆ.

¹ Եվգիմեն Մուշեղյան, Հայերեն արձանագրությամբ առարկաներ, Երևան, ԳԱ հրատարակչություն, 1964: Այսուհետև՝ Ե. Մուշեղյան:

433. Մյուլսին՝

ԱՐԱԿԱՆԻ ՀՐԴԱԲԱՐՁՈՂ
ԵՒ. ՀՐԴԵՐԸ ՈՐԴԻՌՅԵՆ ԽՎՈՅ Ե-
ԱՄՏԵՐՆ ՄԵՐ Ա-ԶԱՐԱԿԱՅԻ ՈՐԴԻՌՅԵ-
ՏԵՐԱԿՐԻ ԶՊՐԱԳԵ-ՎՈՐԱԿԱՐԵ-
ԿՈՎԿԱՑՈՅԵ ԽՎՈՅ Ե-ՎԱՐԱԿԻ-
ԹԵՎ Հ-Հ ՀԱՅԱ-
ՍԱՐԱԿԱՆԻ ՀՐԴԱԲԱՐՁՈՂ

ՍԱՐԱՀԱՐ ՀՈԳԱԾԲԱՐՁՈՒ/Ի/ԹԵԱՄՅՐ ՀՈԳԵՆԵՐՈՐ ՈՐԴԻՌՈՅՆ ԽՈՅՑ
ԵՒ/ԴՍՏԵՐՆ՝ Մ/ԱՀՎ/ՏԵՍՍՎ/Ի ԶԵԱՐԻԱՅԻ ՈՐԴԻՌ, / ՏԵՐԱՄՅՐ
ԶՕՐԱ.8Ե/Ա.Լ. ՎԱՐԴԱՆ.ՆԻՆ ԵՒ/ԿՈՂԱԿՑԻՌՈՅՆ ԻՒՐՈՑ ԾԱՂԻԿԻՆ. /
ԹԻՒԾ 1776, Ի ՀԱՇՏԱՐԻԱՆ. / ՆԿԱՐԵՑԱՌ ԶԵՌԱՄՅՐ ԳԱՆԶԵՑԻ /
ՍԱՐԳՎԱՆ ԴՈՒԼՍՐ ԵՂԻՍԱԲԵՔԻՆ:

Հրատ. Ե. Մուշեղյան, 106

434. Բազպան, որի երկու կողմերին երկուական առգ.

Ի ՎԱՅԵԼՈՒՄՆ ՍԱՆԱՀՆԵՑԻ ՅՈՎՍԻՔ ԱՐՔԵՊՈՂԱԿՈՂՄԻՆ ԱՐԴՈՒԹԵԱՆ: ՆԿԱՐԵՑԱՌ
ԱՇԽԱՏՈՒԹԵԱՄԲ ԵՐԵՒԱՆՑԻ ՄՆԱՑԱԿԱՆԻ ԵՒ ԳԵՐՄԵՄԱՆԻ ԴՈՒՏՏՐ ՀՈՒՖՄԱՆԵՐՆ. 1778:

Մանոք. Սրձանազրությունը թվագրված է 1718-ով: Հրատարակիչ ե. Մուշեղյանը իրավացի կերպով ուղղել է:

Հրատ. Ե. Մուշեղյան, 96

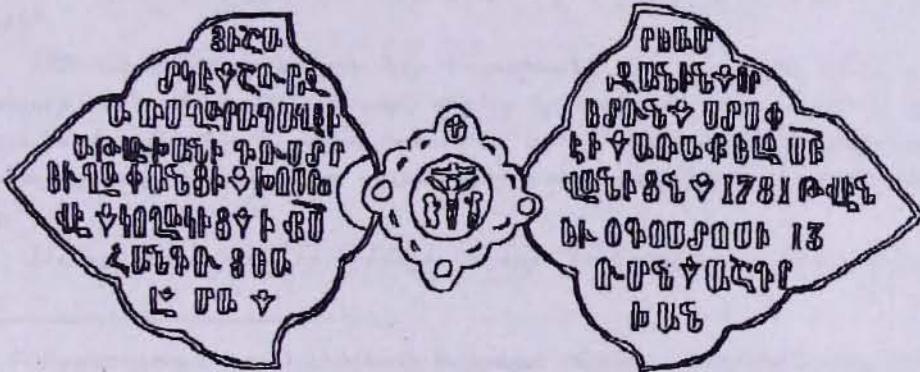
435. Բազման, մուգ-կապույտ մեասքսից, ոսկեթերով ու կատիառնով գործած:

Արձանագրությունը՝ 2 առջ, ներքեի մասում է:

Ի ՎԱՅԵԼՈՒՄՆ ՍԲ ԷԶՄԻԱԾՆԻ ՆՈՒԻՐ/ԱԿ ԹՈՎԱԷՓ ԵՊԻՒՅԱԿՈՒՊԱԽՆ. 1775, Ի ՀԱՅՇՏԱՆԻ ԱՐԴՅՈՒՆ:

Հրատ. Ե. Մուշեղյան, 103

436. Ճարմանդի վրա՝ 14 առղ.

ՅԱՇԱ/ՏԱՐԿ է ՇՈՒՐՋ/Ա.ՈՆ ՂԱՐԱԲԱՂՑԻ / ԱԹԼՈՒԽԱՆԻ ԴՈՒՍՏՐ / ԵՒ ՂԱՓԱՆՑԻ ԽՈՍՔՈ/ՎԻ
ԿՈՂԱԿԻՑԻ Ի ՔՄ / ՀԱՆԳՈՒՑԵԱ/Լ ՄԱ/ՐԵԱՄ/ԶԱՆԻՆ, ՈՐ / ԵՏՈՒՆ ՍՏՍՓ/ԵՒ Ա.ՈԱԳԵԼՈ ՄԲ/
ՎԱՆԻՑՑԻ. 1781 ԹՎԻՆ / ԵՒ ՕԳՈՍՏՈՍԻ 13 / ՈՒՄՆ ԱՇԴԱՐ/ԽԱ.Ն:

Մանոք. *ԱՏՍԽԵՒ* անհասկանալի առաջարդը, կարծում ենք, պեսք է կարգալ *ԱՏՍԹԵՒ*, այսինքն՝ շուրջաւոր նվիրաբերվել է Տաթեսկ վանքին:

Հրատ. Ե. Մուշելյան, 103:

437. Բազմանի վրա՝ 2 տող.

ՅԻՇԿԵՑՈՒԼՔԻ ԶԻՋ ԴԻՄԻԲԼԿԵՆՅԱՄԿՐՏ
ՈՒՄԻՇԴՈԱՄՐ ՀՀԵԳԻՑԵՇԵՇՎԱՐԱՊՈՒԻՆ

ԹԻՇԱՋԱՋԿ Է ԹԻԼՖԻԶՑԻ ԴԻՆԻԲԵԿԵՆՅԱՄԿՐՏ /ՈՒՄԻ ԴՈՒՍՏՐ ՀԱՆԳՈՎԻՑՑԵՎԱ

Հրատ. Ե. Մուշեղյան, 103: